

UYGUR KAGAN SOYUNUN PROBLEMLERİ

Saadettin GÖMEÇ

Özet

Uygur Kaganlığı, Tokuz-Uygur boyundan Yağlakar ailesi tarafından tesis edilmişse de, onların iktidarları ancak 779'a kadar, yani 30 yıl civarında sürmüştür. Ayrıca zaman zaman İl Ögesi İnancı Bilge örneğinde olduğu gibi Ediz boyundan birisinin de iktidara çıktığı iddiasında bulunuluyorsa da, Tokuz-Uygur aileleri içerisinde Ediz ismini göremiyoruz. Dolayısıyla bu fikre de tereddütle bakmalıyız.

Anahtar kelimeler: Uygurlar, Uygur Kagan Ailesi

The Problems of Uighur's Ruler Family

Abstract

Uighurs, by following Kok Turks, who was the extension of Hun State, reigned the Turkish State and nation for a definite time, as it is known. As long as they reigned the Turkish State, Turks developed in cultural aspect considerably. They took an important part in Turkish history with their products and Works on the areas like literature, art of drawing, sculpture, architecture and writing. Although their importance is not being ignored on this subject; the uprightness or faultiness of some deeds they fulfilled are still being discussed, one of which is their leaving the belief of Kok Tengri and joining the beliefs like Buddhism and Maniheim. They failed to protect the historical Turkish homeland, Otuken, so they caused Otuken to be foreign people's possession and they have changed the progress of Turkish history.

Key words: Uighurs, Uighur's Ruler Family

Yazımıza başlamadan evvel Uygurlar hakkında kısa bir tespit yapmak istiyoruz. Bilindiği üzere Hunların devamı olan Kök Türkleri de, Uygur Türkleri izleyerek muayyen bir süre Türk devletini ve milletini yönetmişlerdi. Onlar, Türk devletinin başında buldukları müddetçe, gerçekten Türkler kültürel açıdan büyük bir gelişme gösterdiler. Edebiyat, resim, heykel, mimari, yazı vs. gibi alanlarda ortaya koyduklarıyla Türk tarihinde ayrı bir yere sahip oldular. Bu bakımdan onların önemleri ihmal edilmemekle beraber, yaptıkları bazı işlerin doğruluğu veya yanlışlığı halâ tartışılmaktadır ki, Kök Tengri inancını bırakarak Budizm ve Maniheizm gibi itikatlara döndüler. Tarihi Türk yurdu Ötüken'i ellerinde tutamayıp, buraların yabancı kavimlerin eline geçmesine sebep oldular ve Türk tarihinin seyrini değiştirdiler.

Türkçe belgelere göz attığımızda, Uygur etnik adını ilk defa 8. yüzyılda taşlara kazınmış olan Orkun Yazıtları veya Kök Türk Kitabeleri de dediğimiz kaynaklarda, 716 yılındaki olaylar sırasında, Uygur il-teberinin ismi vasıtasıyla görmekteyiz. 716 senesindeki Uygur il-teberinin adı belli değildir, fakat Kapgan Kagan'ın ölümü üzerine, oğlu İni İl Kagan ile Köl Tigin ve Bilge arasındaki iktidar mücadelesini fırsat bilerek isyan etmiş, neticede büyük bir zayıflık vererek, Çin'e kaçmak zorunda kalmıştır. Bilge Kagan bu konuda şöyle diyor: *Selenge'den aşağı yürüyerek Kargan Kısıl'da evini-barkını orada bozdum...Uygur il-teberi yüz kadar askerle doğuya kaçıp gitti*¹. Bundan sonra Kök Türkler güçlü olduğu müddetçe Uygurların bir isyanı söz konusu değildir.

Bununla birlikte daha başka kitabelerde de Uygur ismine tesadüf ediyoruz². Burada Uygur adının manası veya etimolojisi üzerinde durmayacağız. Buna karşılık Uygur Kaganlığının kurucusu olan ailenin soy adının anlamı hususunda düşünmekte fayda vardır, kanaatindeyiz. Bu konuda özellikle Karabalgasun Yazıtı bize önemli ölçüde yol göstermektedir. Adı geçen yazıtın Çince yüzünde Uygurların dokuz aileden meydana gelmiş olduğu söylenir ve tek tek adları sayılır. Ancak burada mevzubahis soyadlarının bazılarının Türkçe karşılıkları çıkarılamamasına rağmen, bir bölümü hakkında tahminler bulunmaktadır ki, bu konuda araştırma yapan ilim adamlarınca Uygur aileleri şunlardır: 1- *Yüe-lo-ko* (Yaglakar), 2- *Hu-to-ko* (Uturkar), 3- *To-lo-wu/Hou* (Kürebir), 4- *Mo-ko-si-k'i* (Bagasıkır), 5- *A-wu-ti* (Ebirçeg), 6- *Ko-sa* (Kasar), 7- *Hu-wu-su* (belki Buguz), 8- *Yüe-wu-ku* (Yagmurkar), 9- *Hi-ye-wu* (Aymur/ Eymür)³. Bunların liderliği ise Yaglakar⁴ ailesinin elinde bulunuyordu.

¹ Bakınız, *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 37. satır.

² Bakınız, S.Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, 2. Baskı, Ankara 2000, s.11-12.

³ J.R.Hamilton, "Toquz-Oguz et On Uygur", *Journal Asiatique*, Tom. 250, Paris 1962, s.41-43; M.T.Liu, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-Küe)*, Buch 2, Wiesbaden 1958, s.593; B.Ögel, "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi", *Bellekten*, C. 15, Ankara 1951, s.361; E.G.Pulleyblank, "Some Remarks on the Toquzoghuz Problem", *Ural-Altaysche Jahrbücher*, 28/1-2, Wiesbaden 1956, s.39-40.

Birtakım araştırmacıların fikirlerine göre, bu dokuz Uygur boylarının adlarından bir bölümü Türkçe değildir. Ancak bizim kanaatimizce hepsi Türkçedir. Mesele dokuz Uygur kabilesinin zikredildiği Çince ve Hotan metinlerindeki transkripsiyonların anlaşılabilmesidir. Bu da gayet normaldir. Çünkü Türklerden söz açan bu yabancı kaynaklar Türkçe isimleri kendi ses yapılarına göre değiştirdiklerinden, bazan içerisinden çıkılamayacak problemlere neden olmaktadır. Dikkatle incelenirse burada adı geçen ailelerin bazıları çok meşhur kabilelerdir. Mesela Kasarlar bazan kendi illerini kurdukları gibi, Eymürler de daha sonra yirmidört Oğuz boyu içerisinde yer almışlardır.

Ayrıca Uygur Kaganlığının kurucusu Yağlakar ailesinin, Kök Türk Börülü sülalesiyle akrabalığının da söz konusu olduğu söyleniyor ki⁵, bunun derecesini bilemiyoruz. Bu sülalenin adı olan “Yağlakar” –yağmak fiiliyle veyahut da “yagi”, yani düşman manasıyla alakalı bir kelime mi, yoksa eski Türk inancında da yer bulan –yağlamak (birşeyin yağlanması) fiiliyle irtibatlı bir terim mi, bunun hakkında da kesin bir şey ifade etmemiz şu anda mümkün değildir. Ama bu hususu biraz aydınlatmak için eski Türk diniyle ilgili olarak bir açıklama yapabiliriz. Eski Türk itikatında kanlı kurbanlardan başka bir de kansız kurbanlar vardır. Saçı, yalması (ağaçlara veya kamın davuluna bağlanan paçavralar), ateşe yağ atma, tözlerin ağızlarını yağlama ve kıymız serpme gibi törenler bu kansız kurbanlardır. Dolayısıyla Yağlakarlar dini törenlerde bu yağlama işini yapıyor olabilirler. Biliyoruz ki, Türk ad verme geleneğinde kişilerin veya ailelerin uğraştığı meslekler daha sonra onların unvanları veya soyadları yerine geçebiliyor.

Tarihi birtakım olaylar ve gelişmelerden sonra 779 tarihinde Uygur Kaganlığında bir kargaşa yaşanıyor. O zaman Sogd menşeli bazı kişi ve danışmanlar da, başta bulunan Böğü Kagan’ın aklını karıştırıyorlar ve onu Çin’i ele geçirmek için zorluyorlardı. Ancak bu arada devlet içindeki milli gücün

---

Mesela T.Senga, Kasarları Uygurların bir alt grubu kabul etmez (Bakınız, T.Senga, “The Toquz Oghuz Problem and the Origin of the Khazars”, *Journal of Asian History*, Wiesbaden 1990, s.61-62).

Dokuz Uygur boyunun sonuncusu olarak gözüken Eymürler, Oguz boyları arasında yer almaktadır. Reşideddin Oguz-nâmesi’nde ve Yazıcıoğlu Selçuk-nâmesi’nde Üç Ok kolundan, Tag Han oğludur.

⁴ Uygur kagan sülalesinin bağlı olduğu aile olup, Kök Türk Börülü (Aşina) ailesiyle akrabadırlar. Yağlakar adı Mani ve Tibet metinlerinde de geçmektedir. Sakaca olduğu söylenen metinlerde Yağlakar, *yahedaka’r* ve *yagleker* şeklinde transkripsiyon edilmiştir. Bakınız, Ö.İzgi, *Kutluk Bilge Kül Kagan-Böğü Kagan ve Uygurlar*, Ankara 1986, s.16; Ögel, *a.g.m.*, s.362; J.Bacot, “Reconnaisance en Haute Asie Septentrionale par Cinq Envoyes Ouigours au VIII e Siecle”, *Journal Asiatique*, Tom. CCXLIV, Paris 1956, s.141; H.W.Bailey, “The Stael-Holstein Miscellany”, *Asia Major*, Vol. 2, London 1951-52, s.3.

⁵ Bakınız, İzgi, a. g. e., s.16.

bakanlarından ve temsilcilerinden biri olan Tonga (Tun) Baga Tarkan ona nasihatla bulunarak; “*T’ang büyük devlet. Ayrıca bize şu anda kötülüğü de yok. Geçen yıl biz T’ai-yüan’a girdik, onbinlerce at ve koyun ele geçirdik. Fakat ülkemize ulaştığımızda yaralarımızdan ızdırap çekiyorduk. Eğer Çin’e bütün kuvvetimizle saldırıp, muvaffak olamazsak, bu kez nasıl geri döneceğiz?*” diyordu. Dolayısıyla o ve onun gibiler mevcut kazanımların da, sonucu belli olmayan teşebbüsler için heba olmasını istemiyorlardı. Ama kagan bunlara kulak asmadı. Tonga (Tun) Baga Tarkan, teklifinin reddi üzerine, gerçekleştirdiği bir darbe ile Böğü Kagan’ı öldürdü. Onunla birlikte, kaganın akrabalarını, adamlarını, onu Çin’e karşı kışkırtan Sogdluları ve 2000 kişiyi ortadan kaldırdı⁶.

Mantıken düşününce, Çin gibi bir ülkeyi fethetmek de yararlı bir iş değildi. Hunlar çağından beridir çeşitli defalar Türkler bu imkanı ellerine geçirmişlerdi, ama Çin onların pekçok ihtiyacını karşılayan bir devlet olduğundan, hayatını sürdürmesi de zaruri görülüyordu. Zaman zaman Sogdların Türk Devleti içerisindeki bu entrikaları göz önünde bulundurularak, onların siyasi bakımdan güçlü oldukları sanılıyorsa da, bize göre bu da doğru değildir. Türk Devleti hem Uygurlar çağında, hem de onlardan önce Sogdlar ve onlara benzer halkları belki ticari kabiliyetlerinden ve çok dilli olmalarından dolayı, özellikle dışişlerinde sıkça kullandı. Devlet meselelerine yukarıdaki örnekte olduğu gibi doğrudan müdahaleye kalkıştıkları vakit ise dersleri verilmiştir.

Böğü Kagan zamanında birçok siyasi olay zuhur etmekle birlikte, bu devirde Uygurların gelenek, görenek ve hayat tarzlarında da önemli değişimler oldu. Çinlilerle ticarete girdiklerinden beri pekçok değerli şeye sahip oldukları gibi, debdebeye de alıştılar. Kagan kendini halktan ayırarak, saraylarda oturmaya başladı. Gücünün kaynağı bizzat halkın kendisi olan hükümdar, onları aşağı görüyordu. At üstünde savaşıyor, yeri geldiğinde sürülerin peşinde koşan kadınlar makyaj yapmağa, güzel giyinmeğe özendiler. İşte bütün bu değişiklikler olduğu sırada, Uygur tahtına Yaglakar ailesinin dışından gelen, Tonga (Tun) Baga Tarkan çıktı. Belki de bu hadise, A-shih-te (Arslanlar) ailesinin tarihte ilk defa başa geçmesidir⁷.

Daha sonra 789 yılında Tonga (Tun) Baga Tarkan da ölüyor. Yerine ise oğlu Külüg Baga geçmiş, bu da bir yıl kadar tahta kaldıktan sonra kardeşi tarafından öldürülmüştür (790). İşte bu yıllarda Çin kaynaklarında ve Türkçe

⁶ Gömeç, a.g.e., s.47-48.

⁷ Biz Türklerde, iki hayvanın kültürümüzde mühim bir yeri vardır. Bunlardan birisi kurt (börü), diğeri de arslandır ki (veya bars= tonga), Aşina’nın kurt ile alâkasını aşağı-yukarı herkes kabul etmektedir. Arslan da büyük bir ihtimalle A-shih-te (Aşite) ailesinin sembolü olabilir. Bakınız, S.Gömeç, Kök Börüler ve Arslanlar”, *Göktürk Devleti’nin 1450. Kuruluş Yıldönümü*, Sempozyum Bildirileri, Ankara 2001.

belgelerde ön plana çıkan önemli bir şahsiyeti görüyoruz. O da başkomutan durumundaki İl Ögesi İnançu Bilge'dir. Bütün bu olaylar olurken, İl Ögesi İnançu Bilge Tibet ayaklanmasını bastırmak için bir seferde bulunuyordu. O yurda dönmeden önce onun komutanları, halkı da kışkırtarak, tahtı gaspedeni öldürüp, Külüg Bilge'nin oğlunu tahta çıkardılar⁸. Karabalgasun Yazıtında unvanı "Kutlug Bilge" diye geçen ve A-çor Kagan şeklinde de anılan bu hükümdarın zamanında devletin en güçlü kişisi İl Ögesi İnançu Bilge oldu. Böylesine büyük bir yetkiye sahip olmasına rağmen, Türk tarihinde zaman zaman rastlanan vezirlerin tahtı ele geçirme eğilimine kapılmayıp, devlete sadakatını sürdürmüş ve kaganını desteklemiştir. Hatta kaynaklardan anlaşıldığına göre, sahip olduğu malların hepsini adamlarıyla paylaşıyordu. 1857 yılında bulunan A-çor Yazıtı, bizim tesbitlerimize göre İl Ögesi İnançu Bilge adına dikilmiş olup, yazıtında; *sayısız mala-mülke sahip olduğu, ülkesi için bıkp usanmadan çalıştığı, beylerinin de erdemliliği*⁹ zikredilmiştir.

Çok genç yaşta vefat eden (795) Kutlug Bilge kendinden sonra bir halef bırakmamıştı. Bu yüzden kısa bir müddet de olsa, taht kavgası yaşandı. Onun yerine, Ediz kabilesinden ve bakanlarından biri olan Kutlug'un geçtiği söylenmektedir. Bu kaganın Yağlakar ailesinden olmamakla beraber, Tonga (Tun) Baga Kagan'ın torunu, aynı zamanda daha önceki Uygur kaganının da evlatlığı olduğu sanılmaktadır¹⁰. Dolayısıyla Kutlug Kagan'ın da A-shih-telerden olma ihtimali yüksektir. Kanaatimizce Çince vesikalarda Kutlug'un kabilesi diye anılan Hsieh-tieh¹¹, Ediz olarak çeviriliyor, ama bu transkripsiyonun Ediz'e denk geldiğini gösterecek hiçbir delil yoktur. Fakat Karabalgasun Yazıtında, Çin kaynaklarının aksine onun bir "tigin" olduğu

⁸ Bakınız, Gömeç, *a.g.e.*, s.51; S.Gömeç, "Türk Tarihinin Kahramanları: 24- Tun Baga Tarkan", *Orkun*, Sayı 82, İstanbul 2004.

⁹ Bakınız, *A-çor Yazıtı*.

Ayrıca bakınız, L.N.Gumilev, *Drevniye Tyurki*, Moskva 1967, s.425.

¹⁰ B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 3. baskı, İstanbul 1988, s.186; E.Baytur, *Şincan'daki Milletlerin Tarihi*, Ürimçi 1991, s.489; Ögel, *a.g.m.*, s.363.

Mackerras'a göre, Ediz boyundan olan bu kaganın İl Ögesi İnançu Bilge olma ihtimali vardır. Yeni kagan devlet meselelerinde ağzı laf yapan, savaşı bir kişiydi. Tonga (Tun) Baga Tarkan zamanından beri orduya hakim ve nüfuzlu bir yapıya sahipti. Bütün büyük beyler ve danışmanlar ondan korkuyordu (C.Mackerras, "The Uighurs", *Early Inner Asia*, Edited by D.Sinor, Cambridge 1990, s.318-319; S.G.Kıyıştormıy-T.İ.Sultanov, *Türkün Üçbin Yılı*, Çev. A.Batur, İstanbul 2003, s.120). Fakat bizim kanaatimizce, yukarıda da izah ettiğimiz gibi İl Ögesi İnançu Bilge kaganlık iddiasında bulunmuş olamaz (bunun için ayrıca bakınız, S.Gömeç, "Türk Tarihinin Kahramanları: 26- İl Ögesi İnançu Bilge", *Orkun*, Sayı 85, İstanbul 2005).

¹¹ G.Çandarlıoğlu, *Ötüken Bölgesindeki Büyük Uygur Kaganlığı (744-840)*, Doçentlik Tezi, İstanbul 1972, s.132.

Büyük alim B.Ögel, Hsieh ailesinin Tunyukuk'un ataları olduğunu belirtir. Bakınız, B.Ögel, *Sino-Turcica*, Taipei 1964, s.30.

yazılıdır ki; “Alp Bilge Kagan tahta geçmeden önce bütün tiginler arasında en yaşlısı idi. Umumî valiler, iç ve dış vezirler, ordu kumandanları ve bütün memurlar şöyle arz ve rica ediyorlardı: Gök Kagan yüksek mevkide iken birçok vezirler bulunduruyor. Şimdi, Alp Kagan memleketi yönetecek kudrettedir. Deniz kadar derin, dağ kadar yüksek bir gönlü var. Vatan büyük bir bütündür. Dolayısıyla kanun ve nizamlar parlak olmalıdır”¹², deniyor. Bu cümleden çıkan neticeye göre, kaganın bütün yetkilere sahip olmasına rağmen, iyi bir idarede bulunabilmesi için töre veya kanun hükümlerine uyması gerektiği vurgulanmaktadır. Ama bizim için önemli olan ondan, “tigin” olarak söz edilmesidir ki, bu da ölen kaganın veya daha öncekilerle yakın akrabalığını gösterir. Dolayısıyla İl Ögesi'nin hükümdar olduğunu söylememiz mümkün değildir. Fakat bir hakikat var ki, herhalde Tonga (Tun) Baga'dan sonra Yaglakarlar pek iktidarda söz sahibi olamıyorlar.

805 tarihinde Uygur kaganı Kutlug'un ölümü üzerine de, kaganlık tahtına Alp Külüg Bilge Kagan çıktı. 808 yılına kadar iktidarda kalan bu hükümdar yerini Alp Bilge Kagan'a bıraktı. 821'de o da ölünce Küçlüg Bilge Kagan Uygur Türklerinin idarecisi oldu, o kendi oğlu, meşru yabguyu emirlerine karşı geldiği için veliahtlıktan azletmiş olacak ki, daha sonra yerine kardeşi geçmiştir. 824 senesinde, Uygur kaganı Küçlüg Bilge öldü. Arkasından kardeşi Kasar (Hazar) Tigin'in Uygur Devletinin başına kaganı oldu. Burada Kasar Tigin'in adı dikkatimizi çekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Tonga (Tun) Baga Tarkan'dan itibaren Uygur Yaglakar ailesi eski önemini yitirmiş, pek kagan çıkaramamıştır. Kasar Tigin'in adından iki netice varmak mümkündür: Birincisi, ağabeyi Küçlüg Bilge de olmak üzere Kasar Tigin, Tokuz Uygur boyundan Kasarlara (Hazarlar) mensuptur. İkincisi, Küçlüg Bilge kardeşlerinden birini Kasarlar üzerine göndermiş olduğundan dolayı, kardeşi de bu adı almış olabilir. Ancak Kasar Tigin'den sonra iktidar mevkiine geçecek olan Hu Tigin'in de, Hulardan (Kürebir) olabileceği ihtimali çok kuvvetlidir ki, birinci görüşün doğru olması aşağı-yukarı kesindir¹³.

832 tarihinde Kasar Kagan da kendi buyrukları tarafından öldürüldü ve yerine Hu Tigin tahta oturdu. O, herhalde Tokuz-Uygur kabilesinden, Kürebir ailesine mensup olmalıdır. Hu Kagan talihsiz bir şekilde kendi beylerinin ihanetine uğrayınca intihar etmek zorunda kaldı. Hu Kagan'dan sonra kaganlık makamına II. Kasar Tigin geçti. Onun Çin yıllıklarında unvanı zikredilmemektedir. Tahta çıktığı zaman, Uygur bakanlarından An-yün ho ve Ch'ai-ts'ao Tigin beraberce Kasar Kagan'ı baştan uzaklaştırma plânları yaptılar. Kasar Kagan daha önceden bunların komplolarını öğrendiği için onları öldürttü. Başka bir bakan olan Kürebir Urungu Sangun bu işe çok sinirlenmişti. O da, Kasar Kagan'ı öldürdü (839). Fakat onun bu hareketini tasvip etmeyen

¹² Bakınız, *KBY*, 12.

¹³ Gömeç, a.g.e., s.58-59.

Uygurların ünlü komutanı Külüg Baga Sangun Kırgızların yanına kaçmış ve bizzat Kırgızların 100.000 suvarisinin desteğiyle, Uygur başkentine yürümüş, onları yenerek (840), Lu-chi Tigin ile Kürebir Urungu Sangun'u öldürmüştür¹⁴.

Bu tarihten sonra Uygurların bir daha toparlandıklarını söylemek mümkün değildir. Onlar, Asya'nın değişik bölgelerine dağıldılar. Bununla beraber iki ana bölgede varlıklarını hissettirmişlerdir ki, bunlardan birisi Kansu, diğeri de Turfan'dır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Uygur Kaganlığı, Tokuz Uygur boyundan Yağlakar ailesi tarafından tesis edilmişse de, onların iktidarları ancak 779'a kadar, yani 30 yıl civarında sürmüştür. Ayrıca zaman zaman İl Ögesi Inançu Bilge örneğinde olduğu gibi Ediz boyundan birisinin de iktidara çıktığı iddiasında bulunuluyorsa da, daha önce saymış olduğumuz Tokuz Uygur aileleri içerisinde Ediz ismini göremiyoruz. Bu sebepten yukarıdaki fikre de tereddütle baktığımızı söylemeliyiz. Kısacası, Böğü'nün yönetiminden sonra Uygur Kaganlığının farklı aileler arasında el değiştirdiği, dolayısıyla Asya'da Kök Türklerin kurduğu ve geliştirdiği otoriteyi sürdüremeyerek, karışıklar içerisinde yok oldukları ortadadır.

---

¹⁴ Gömeç, a.g.e., s.59-60.

Kaynakça

- BACOT, J, (1956). "Reconnaissance en Haute Asie Septentrionale par Cinq Envoyés Ouïgours au VIII e Sיעle", *Journal Asiatique*, Tom. CCXLIV, Paris.
- BAILEY, W, (1951- 1952). "The Stael-Holstein Miscellany", *Asia Major*, Vol. 2, London.
- BAYTUR, E, (1991). *Şincan'daki Milletlerin Tarihi*, Ürimçi.
- ÇANDARLIOĞLU, G., (1972). *Ötüken Bölgesindeki Büyük Uygur Kaganlığı (744-840)*, Doçentlik Tezi, İstanbul.
- GÖMEÇ, S, (2000). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, 2. Baskı, Ankara.
- GÖMEÇ, S, (2001). "Kök Börüler ve Arslanlar", *Göktürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü*, Sempozyum Bildirileri, Ankara.
- GÖMEÇ, S, (2004). "Türk Tarihinin Kahramanları: 24- Tun Baga Tarkan", *Orkun*, Sayı 82, İstanbul.
- GUMİLEV, L, (1967). *Drevniye Tyurki*, Moskva.
- HAMILTON, J.R., (1962). "Toquz-Oguz et On Uygur", *Journal Asiatique*, Tom. 250, Paris.
- İZGİ, Ö, (1986). *Kutluk Bilge Kül Kagan-Bögü Kagan ve Uygurlar*, Ankara.
- KLYAŞTORNIY, S.G.– SULTANOV, T.İ, (2003). *Türkün Üçbin Yılı*, Çev. A.Batur, İstanbul.
- LİU, M.T, (1958). *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-Küe)*, Buch 2, Wiesbaden.
- MACKERRAS, C, (1990). "The Uighurs", *Early Inner Asia*, Edited by D.Sinor, Cambridge.
- ÖGEL, B, (1951). "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi", *Belleten*, C. 15, Ankara.
- ÖGEL, B, (1964). *Sino-Turcica*, Taipei.
- ÖGEL, B, (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 3. baskı, İstanbul.
- PULLEYBLANK, E.G, (1956). "Some Remarks on the Toquzoghuz Problem", *Ural-Altische Jahrbücher*, 28/1-2, Wiesbaden.
- SENGA, T, (1990). "The Toquz Oghuz Problem and the Origin of the Khazars", *Journal of Asian History*, Wiesbaden.